

Kettős tartozás

Ha a Felek-tető emelkedőjén megállunk egy pillanatra s letekintünk az alattunk elterülő völgybe, elénk tárul Kolozsvár. Elénk tárul a kincses város, Erdély fővárosa, *civitas primaria Transsylvaniae*. Valahol a völgy közepén sejteni lehet a régi belvárost, sejteni lehet Fadrusz Mátyás-szobrát, aztán látni lehet a hajdani város köré felhúzott egy, majd két, majd megszámlálhatatlan blokknegyedet, azt a betonrengeteget, melyben kiigazodni szinte már lehetetlen. S mégis, a Felek tetejéről Kolozsvárt látjuk, melynek hangulatát, szellemi nagyságát, hagyományait a hetvenes, nyolcvanas évek építészeti csődje és a kilencvenes évek nacionalista városvezetése sem tudta megszüntetni, felszámolni, elfeledtetni.

Úgy tűnik, Kolozsvár túlél mindeneket. Túléli a viharos időket, a komor és zordon fellegeket, melyek annyiszor összegyűltek büszke feje felett a huszadik század kicsit sem könyörületes és irgalmas ideje alatt. Ezt sugallja **Kántor Lajos Fellegek a város felett** című, két éve megjelent könyve is. A kolozsvári irodalomtörténész és szerkesztő kötetével egyszerre ír irodalomtörténetet, esszét, megemlékezést és – akár azt is megengedhetjük – kritikát. Az alcím: *Regényes korrajz: Kolozsvár, 20. század*, amilyen pontos, annyira megtevesztő. Hiszen az olvasó első reakciója, hogy regényt vesz kezébe, vagy legalábbis egy regénynek nevezhető könyvet. Azonban hamar kiderül, szó

sincs erről: nem regényt, hanem regényeket olvashat. Kántor Lajos a huszadik században írt, Kolozsvárról szóló regényekből szemezget s állít össze „regényes korrajzot”. Amellett, hogy rövidebb-hosszabb idézeteket közöl a regényekből, kommentárokkal fúzi láncra őket, s ahogy a kör lassan-lassan bezárul, Tamásitól Szabó Dezsőn, Passuthon és Nagy Istvánon keresztül eljutunk egészen Bálint Tiborig.

Mondhatnánk, könnyű így játszani az irodalomtörténésznek, könnyű így könyvet írni, hiszen kiválasztott néhány regényt, aztán megírta az átvezető szövegeket, végül csapott hozzá egy-két életrajzi kiegészítést, s máris kész a könyv. Mielőtt azonban ezt mondanánk, álljunk meg egy pillanatra a Felek-tetőn, mint ahogyan Csokonai is megállt annak idején szülővárosom kies halmán: „*A ti szavatokra lelkem felhevűle, / És Vásárhely kies halmára repűle, / Melyről végignézvén a székely földeken, / A hűs forrásokon, a fenyves bérceken: / E felséges vidék úgy magához ragadt, / Hogy szűk elmém éppen a felhőkig dagadt.*” Tekintsünk széjjel, s ha először nem is a székely földeken, legalább e könyvben! Tekintsünk széjjel, mint ahogyan Kántor Lajos is széttétekintett a huszadik század fölött! Mert ez könyv érdekes pont lehet(ne) az irodalomtörténetben, mondhatni (re)kanonizációs pillanatot. Hiszen Tamási Áron életművéből elsősorban nem a *Czímeresekre*

emlékszünk (ha emlékszünk egyáltalán), s felteszem, sokaknak Bánffy Miklós neve sem rémlik, nemhogy fő művének címe, az *Erdélyi történet*. S ha már itt tartunk, Kuncz Aladár révén inkább jut eszünkbe a *Fekete kolostor*, mint a regénytrilógiának tervezett (részben Kántor könyvének címet is adó) *Felleg a város felett* című regénye. Kántor pedig nem egyszerűen felidézi ezeket a műveket, hanem – ahogyan teszi ezt végig e kötetben – összeolvassa őket, és így meglátja s meglátatja bennük a közöset, azt a pontot, melyből tekintve kikerekedik a korszak hangulata, kisebbségi-többségi problémái, s körvonalazódni kezd Kolozsvár markáns, mégis folyamatosan változó arca.

A szerző, miközben egyik szemét folyamatosan az erdélyi magyarság sorskérdéseire nyugtatja, néha már-már túlzottan is, másik szemével mindig Kolozsvárra figyel. Így kerül egymás mellé Szabó Dezső, Laczkó Géza, Kolozsvári Grandpierre Emil és Passuth László egy-egy regénye az *Iskola és környéke* fejezetben, melyben az alma mater – legyen az a piarista vagy a református, esetleg az unitárius gimnázium – és Kolozsvár egy életen át tartó hatása jelenti a kapcsolódási pontot. Érdemes innen kiemelni Szabó Dezső *Életeim* című regényéből egy idézetet, melyben az édesanya a város főteréről beszél fiának: „*Ez a világ legszebb tere, fiacskám. Kolozsvár a világ legszebb városa. Majd, ha felnősz, rajkóm, akármerre jársz, ne felejtssd, hogy kolozsvári vagy. Itt szebben beszélnek a magyar nyelvet, mint máshol. Ne hozz szégyent Kolozsvárra, gyermekem.*”

Kántor Lajos azonban nemcsak ezt a világot tárja az olvasó elé. Nem feledkezik meg Nagy Istvánról sem, akinek munkásságáról mindenkinek

a mozgalmak, a szocialista pártaktivisták és munkások világa jut eszébe. A proletárok, a kétkezi, vasgyári munkások, a földeken kaszáló parasztok, mindazok, akik szintén hozzátartoznak Kolozsvár és Erdély múltjához, még akkor is, ha nem annyira kellemes minderre emlékezni. Megidézi Nagy Istvánt is, hiszen prózája, még ha tematikáját tekintve meglehetősen egyoldalú is, igenis kiegészíti – s nem színvonalatlanul – Kolozsvár szépirodalmi megőrzését.

S így jutunk el Bálint Tibor *Zokogó majom* című regényének kisémberehez, aki el-elvész a fölötté átviharzó történelemben, majd következik Köntös-Szabó Zoltán hármaskönyve, a *Trianon gyermekei*, mely családi krónikaként felöleli szinte az egész huszadik századot, s elérkezünk lassan a kilencvenes évek korántsem fellegmentes első éveibe.

Korrajz, irodalomtörténet, helytörténet, városrajz. Kereshetjük a megfelelő kifejezést, s kétlem, hogy megtaláljuk. Kántor Lajos könyve, úgy tűnik, Kolozsvárról szól. A szerző az irodalommal szól a magyarságról, a megmaradásról, a kitartásról, Kolozsvárról, Erdélyről. S ha éppen nem ő beszél, hát beszélnek helyette a regények. Beszélnek a városról és a vidékről, mely egy életre meghatározza gyermekei sorsát. Kolozsvárhoz vagy Erdélyhez tartozni egy életre szól. S ne felejtssük a tartozni szó kettős jelentését: nemcsak oda tartozunk, hanem egyúttal tartozunk mindazért, amit tőle kaptunk. Jusson eszünkbe a Szabó Dezső formálta édesanya mondata gyermekéhez: „*Ne hozz szégyent Kolozsvárra, gyermekem.*”

Kántor Lajos: *Fellegek a város felett*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004

A transzközép sárkánylovag

Gondolom, már mindenki találkozott olvasmányai során a mesék hol rémisztó, hol barátságos sárkányaival, akik leginkább arról nevezetesek, hogy orrukon-szájukon okádják a bátor vagy kevésbé bátor lovagokra a tüzet. S gondolom, már mindenki hallott vagy olvasott a sárkányokkal vakmerően szembeszálló pajzssal, páncéllal és karddal felszerelkezett lovagokról, kik életük árán is le akarják győzni a sárkányt. És, gondolom, elég kevesen hallottak a transzközépről, ami „– mint életérzés és kulturális életérzés – a transzcendenciát önmagában föllelő Én kitörése a Modern/Posztmodern világából. Elfogadja az emberi lehetőségek behatároltságát, és az abszolútumot az Egyed közönséges emberi világában véli megtalálni.” Így írja **Orbán János Dénes** (OJD) a *Modern, Posztmodern / Transzközép* című 1996-os „tanulmányában”, mely miután megjelent a szerző *Teakönyv* című kötetében, a *Tragédiák és cipők* címet viselő – tíz évet felölelő – gyűjteményes könyvben is helyet kapott. És hogy kicsoda a transzközép sárkánylovag? Hát maga OJD, hiszen a *Serény Múmiák* és a *Bretter György Irodalmi Kör* által üzött (vagy gyakorolt és nem gyakorolt) műelemzésekben – persze a *Heroic Fantasy* jegyében – „a költő lovag, a kritikus sárkány, a mű pedig a lovag fegyvere az irodalmat jelképező mesevilágban”.

Most jómagam vagyok a sárkány. Hogy lesz-e hét fejem s fogok-e minden orrlíkamból és szájnyílásomból tüzet okádni, nem tudom. Teljes mértékben elképzelhető, mint ahogyan az is, hogy csak úgy, Süsü módjára, eregetek néhány tűzcsóvát, s azt is

csak a látszat kedvéért. Mindenesetre a *Tragédiák és cipők* méltó fegyver a sárkány ellen: meglehetősen súlyos opus, mellyel ha kupán csapja kedves lovagunk a sárkányt, akkor az hangos jajgatások közepette s mind a tizennégy fülét meg egyetlen(?) farkát behúzza menekülni kezd. Vagy mégsem? Még nem menekülök, még nem, és hát kard, ki kard.

Egy gyűjteményes kötetnek (hogy miért kell e könyv, arra még visszavezünk) jó cím kell, pláne, ha egy évtized írásait foglalja magában, azaz öt kötetet (*Hümériáda; A találkozás elkerülhetetlen; Hivatalnok-líra; Vajda Albert csütörtököt mond; Teakönyv*), a borítószöveg szerint hatot, a hatodik talán éppen az előttünk fekvő, így, ebben az összeállításban. Szóval a jó cím: *Tragédiák és cipők*. Az ominózus első könyv, a *Hümériáda* (1995) második ciklusának (*Hümériáda*) egy szövege. Majdnem szonettje. Aztán mégsem. Az időszak, a hőskor, mikor OJD transzközép sárkánylovagként bevezette a magyar és erdélyi, az erdélyi és magyar irodalom nyugodtnak mondható vizeire. S onnantól kezdve félelmetes kalózként rettegésben tartotta a vizek kóbor vándorlovagjait, megfeneklett anyahajóit, s ne felejtjük el a kikötők csinos lánykait, telt keblű hölgyeit vagy kövérkés ringyóit. A jelen göröngyös horizontjából azonban már másként fest egy kicsit a Hlavács cipészről szóló vers: „Álmaimat már mind agyonverém, / de hasztalan: mindég kerülnek újak.” No igen! Megváltozott kicsit a helyzet 1995-höz képest. A fenegyerek közben picit átalakult. Természetesen még mindig fene is meg gyerek is, csak időközben

megszoktuk, hogy van, hogy szereti kimondani, ami ott bujkál a nyelve hegyén, hogy ő ilyen, és nem lesz más, és mégis. Az elmúlt bő évtizedben József Attila-díjat kapott, Herder-ösztöndíjas volt, mi több, ő lett az E-MIL (Erdélyi Magyar Írók Ligája) elnöke. A fenegyerek lassacskán nemcsak bátor sárkány, vakmerő és polgárpukkasztó lovag, hanem tekintélyes irodalom-szervező is, meghatározó egyéniségévé vált az összmagyar irodalomnak, merthogy csak ilyen irodalom van erefelé, még akkor is, ha sokan más irányban erőlködnek. Sárkánylovagunk agyonvert álmairól pedig csak annyit, hogy a beteljesülés és kielégülés után már nyugodtan csapkodhatja álmait, s valóban úgy néz ki, hogy „millió lányom őrzendi majd az énem”, azaz az ő énjét. Nem véletlen tehát a címadó vers, a kötet egy újabb nyom, egy újabb hátrahagyott jel, másrészt pedig új utak lehetőségét és választhatóságát s a haladáshoz szükséges erőt is jelzi: „Lépegess bátran fajzatom!”

Azonban álljunk meg itt egy fél szóra, mert azért nem ennyire egyszerű a képlet OJD-vel kapcsolatban. A sárkánylovag, akit az erdélyi irodalom fenegyerekének szoktak titulálni, szinte kikerülhetetlen: tekintsünk akár a magyar líra történetének és jelenének változásaira és alakulására vagy a magyar irodalom erdélyi szegmensére, hol szervezőként, irányítóként, szerkesztőként is működik, egyaránt megkerülhetetlen. OJD, tetszik vagy nem tetszik, az összmagyar irodalmi kánon (persze ha létezik egyáltalán ilyen!) része, vizsgaanyag, s azt is meg merem kockáztatni, hogy neve egyre szorosabban kezd összefonódni az Erdélyben íródó irodalommal. Úgy tűnik, a fenegyerek, aki pár éve még azzal a kijelentésével botránkozta meg a nagyközönséget, hogy utálja az erdélyi

irodalom két szimbolikusnak is tekinthető alakját, Reményik Sándort és Sütő Andrást, kezd hozzájuk hasonlatosan szimbolikus alakjává válni ennek az irodalomnak. Persze másként. Érzem, kockázatos e kijelentés, s elképzelhető, hogy OJD forog tengelye körül, de az is lehet, hogy csak mosolyog. Mégis, a párhuzam adott, mi több, kezünkben a *Tragédiák és cipők* című gyűjteményes kötete, mely – valljuk be – szokatlan egy 33 éves költőtől. Már az ezt megelőző könyv is kicsit meglepő volt *Orbán János Dénes legszebb versei* címmel, mellyel elindult a „klasszicizálódás” útján, azonban ezzel még továbblép ezen a kicsit sem kellemetlen ösvényen. Habár az is felmerülhet egy némely sárkányban, hogy a lovag megfáradt kicsit, kiégett a bős csatákban, hiszen egy ideje (kivéve a *Búbocskát*) csupán régi, bár nem rozsdás kardjaival rémisztgeti a sárkányok népes hadát. S azért mi, olvasók egy ilyen fiatal, krisztusi korú lovagtól, aki néha sárkány is, várunk még meglepő fordulatokat, várunk újabb csatákat, még akkor is, ha elérkezett az idő egy gyűjteményes kötet megjelentetéséhez.

Persze nem temetni jöttem Orbán János Dénest, se őt, se költészetét. Csak éppen megjegyezni, hogy miközben látszólag alig történik valami a messzi és közeli vizeken, s a kalóz sem támad minduntalan a ringó mellő lányokra, lassan süllyedő anyahajókra, mégis mintha egyre jobban megszilárdulna helye a mélykék vizek fölött, és már nem is annyira kalóz, inkább tünik kapitánynak, aki régi, bár nem rozsdás kardjával vezeti legénységét az egyre táguló horizont felé.

Orbán János Dénes: *Tragédiák és cipők*. Alexandra Kiadó, Pécs, 2006

Vincze Ferenc

A szöveg fraternizál

„Elsejétől mindenki szabadon választhat múltat magának” – idézi a Barguzini Vörös Lobogó cikkét Pável, a szovjet tiszt („a Bajkál tó-mellől”) Susannak, a Bécsen át Budapestre sodródott angol egyetemistának („Klee a kedvencem”), miközben a tea „felforr” (grúz-e vagy Earl Grey? – egyre megy). **Szócs Géza** *Liberté 1956* című történelmi tablója, esztrádja, panoptikuma (játszhatunk a műfajnevekkel) nem mindennapi írói (dramaturgi, történészi) teljesítmény. Míg a jubileumi évre ránehezedik az emlékezés, felidézés, újrágondolás, ünneplés „terhe” (kevés az idő tisztán beszélni, hja, sietni kell, ez az egy év gyorsan elrepül), Szócs könnyedén (ahogy ő fogalmaz: „talán naiv” módon) hozza mozgásba tárgyát, a XX. századi Magyarország függőóját, ami – van rá esély – a 2006-os ünnepségek után egyesek szemében majd nyugodni, megállapodni látszik, pedig dehogy... Ha a harmonikus mozgás két pont között megszűnik, akkor van baj, akkor már nem lesz miről beszélni. (Egy kisebbfajta amfiteátrum – mint a miénk – urambocsá’ össze is omolhat a túlméretezett és egyenlőségekre koreografált cirkuszi játék alatt. Össze is omlott már olykor – lásd 1956-ot!) A rekonstrukció, kompenzálás, toldás-foldás, nagytakarítás, „cserezés” idején jó, ha van az ember keze ügyében egy bölcshelyi könyv (vízmérték?), de legalábbis egy kistrádió, amely az emlékműállítás robájában a pallér fülébe döhögja: nem csak a tiéd az ünnep, nem csak magadnak építed!

A *Liberté 1956* arról az eseményről szól, amellyel Magyarországnak „a legindokoltabb a *nagyvilág* előtt bemutatkoznia”. S ennek megfelelően Szócs, („talán naiv” módon, talán túlságosan egyszerűen, mi mégis azt mondanánk: végre valahára) egyetemes perspektívába emeli a vizsgált problémát. Ennek „a jószolgálati elképzelésnek” az első foka, hogy *adottnak, ismertnek tételezi* 1956 történelmi és erkölcsi tartalmát („üzenetét”), és valóban: ötven évvel az események után a gondolatmenet már aligha indulhat a kályhától, a kérdések már nem lehetnek kizárólag morális hangsúlyúak. Elmúlt az ideje annak, hogy csupán jóról-rosszról, igazságosról-igazságtalanról nyilatkozzunk 1956 kapcsán. Az intelligens író intelligens olvasót feltételez, az ügyes pallér kreatív megrendelőt, aki egyébként maga is elkészítette már a terveit a tetőre, de mégis inkább mesterre bízva a munkát. Az 1956-hoz „hasznos” történelmi események gerendázata csak akkor nem vetemedik el, csak akkor nem ereszti át az esőt, ha ez a kölcsönösség („bizalom”) a kötőanyaga. Szócs azt írja: ez a szöveg olyanoknak készült, „akik semmit nem hallottak 1956-ról”. Vagyis a szerző látszólag tiszta lapra akarja másolni 1956 történelmét. De véleményünk szerint ez sem cáfolja a fenti gondolatmenetet, sőt, még ez a félmondat is az író, a szöveg és a befogadó közötti összhangra, de legalábbis a józan ítélőképesség, illetve a textust szubjektív élménnyé, saját történetté alakító olvasói gesztus köteleességére figyelmeztet. *Kötelesség* – mondjuk, különben miért volna az olvasás maga?

Szócs nem „történelmi igazságot” tár fel számunkra, hanem egy lehetséges módot arra, hogy az „1956. típusú” irodalmi-történelmi-filozófiai modelleket fel tudjuk dolgozni. A *Liberté 1956* „naiv függő”; bevezetés a múlt olvasásába

– amely múlt ugyan tényleg nem választható, viszont (olvasata) nem is kizárólagos, nemzetfüggő, nem „made in Hungary”.

Szócs könyvének egyik nagy erénye, hogy a „forradalom mint belügy” szin-tagmáját felszámolja, s ezzel egy régi-régi (és '56-ban tragédiába fordult) tévedést dob vissza a (közös) múltnak. A szerző egyáltalán nem hangsúlyozza, mégis kihallható szövegéből az a fájdalom (is), hogy a Nyugat nem kívánt tudomást venni (ezúttal nem is annyira a harcászati tényekről, mint inkább) a közös történetről, pedig az „együtt-érzés” határokon át sem nehéz: amit forradalomnak (szabadságharcnak stb.) szokás nevezni, alapjáraton, vegytisztán olyan, mint 1956. Másutt se szebb, másutt se jobb, másutt se jelent többet, csupáncsak önmagát jelenti (s ez Minden) a tengeren innen is, túl is.

Ennek az „egyetemesítésnek” megfelelően a *Liberté 1956* szerkesztése is rugalmas, „alternatív”: számos pályát, irányt, „külső és belső” területet nyit meg a befogadói stratégiák előtt, s közben éppen úgy feszíti szét a hagyományos dramaturgiai szabályokat, mint a Kossuth téri tömeg a szervezett szovjet támadás kereteit. Ahogy az '56-os események egyik legcsodálatosabb (és a háborúk szokásos dramaturgiájától idegen), váratlan jelenete a szovjet harckocsizókkal kezdeményezett fraternizálás, úgy a szöveg legnagyobb taktikai bravúrja a ma már percre pontosan ismert, dokumentált „stabil” események, illetve az azokban résztvevők helyzetével, karakterével való szokatlan játék, a történetek „szétszórása” – s ez egyben baráti kézfogás az olvasóval is: te, aki engem olvasol, te állíts össze engem!

A szöveg tehát fraternizál velünk; keresi a kapcsolatot a névtelen olvasóval (keresi a fogást rajta), ahogy egyáltalán nem névtelen szereplői számára is ez a legfontosabb cél: a széttartó események, idő- és mondatfoszlányok összekötése, a másikkal való kapcsolatteremtés. Véleményünk szerint ide köthető Pável és Susan (olykor kritizált) szerelmi szála is: nemhogy kilógna az alaptörténetből (mert a *Liberté*nek nincs a szó szoros értelmében vett lineáris alaptörténete), nem oldja társalgási bulvárbá a „véresen komoly” témát, hanem ez a történetforgács is az októberi eseményeken egytől egyig áttetsző alapotívumhoz (ti. a kikényszerített, kizárólag jelen idejű, hazug Rend és az őszinte, emberi „Rendtelenségből”, kételkedésből, spontán döntésekből, egyéni invenciókból, kíváncsiságból és vágyakból összeállítható jövőkép közötti ellentét) illik. A *Liberté* írója tulajdonképpen az 1956-tal kapcsolatos nagyképű mindentudásunkat kérdőjelezi meg – a *Liberté* dramaturgiája, struktúrája pedig „belőtt” szövegszerkesztő, történetépítő módszereinket, hitünket. Fraternizál, de figyelmeztet is a hiányokra, a fehér foltokra, a fel nem fedezett földterületekre a tények mögött. És ezen a ponton ki is mondanánk, hogy a *Liberté* talán az első nagyszabású, hiteles „'56-os darab”, de amelynek épp úgy sikerül megközelítenie, meglegnie, reinkarnálnia 1956 témáját, hogy közben folyamatosan „hiányokat” tematizál. Nota bene, saját dráma- és színháztörténeti hiányát is, amikor a szerző azt írja bevezetőjében: „Nem vitás, hogy egy 3-4 órás előadás – és ez a *Liberté* legalább ennyi – meghaladja a mai néző tűrőképességét. A szerzőnek inkább az volt a szándéka, hogy valamiféle *epikus* medret vázoljon fel, egy olyan tablót, amelyben *több dráma* elemei is ott kavarnak...” Vagyis már-már elfogadhatja az olvasóval a szöveg töredékességét, hiányosságát, sőt drámaiatlanságát.

Márpedig a *Liberté* véleményünk szerint tisztán színházi szöveg. Mert amikor a szerző történelmi tárgyat fragmentált jellegénél ragadja meg, akkor azt is sikerül megvalósítania, hogy az adatokról, tényekről, eseményekről a töredékesség mindenkor *okozójára*, vagyis a mozgó, cselekvő Emberre kerüljön át a hangsúly, és ez végül egy remekül játszható, színész- és nézőbarát alapanyagot eredményez. (És itt lehetne még hosszasan értekezni Márton László *Nagyratör*őjének vagy Spiró György *Békecsászár*ának magyar színházi kálváriájáról.)

Most vizsgáljuk meg konkrét példákon is a *Liberté* nyitott, töredékes, extenzív szerkesztését! A „nemzetközi” kerettörténet szerint: angol egyetemisták („akadhatnak színes bőruék, hangsúlyozottan külvárosi megjelenésűek” közöttük) 1958 júniusában – azaz Nagy Imrék kivégzése után – elhatározzák, „hogyan zenés formában összefoglalják és előadják az 1956 őszi Magyarországon történeteket”. Vagyis Szócs azonnal szélesebb idő- és téperspektívába helyezi 1956-ot, mégpedig leheletfinom iróniával – ismervén a nyugati hatalmak október–novemberi passzivitását. Állítása szerint a történet *újrajátszható*, sőt: *összefoglalva*, azaz tömörítve, vágva és szűkítve újrajátszható – anyanyelvtől, borszíntől stb. függetlenül. Ám ez a *Liberté* még nem a kész előadás: amit látunk, csupán egy majdani produkció *főpróbája*. (A „főpróba” szó úgyszintén túlmutathat saját magán, de azt az elegáns önreflexiót mindenesetre kiolvashatjuk belőle, hogy a szöveg fenntartja magának a jogot, hogy a szemünk előtt – sőt: elsősorban ott – formálódhassék.) Szócs engedékeny (vagy fogalmazzunk inkább így: ismét bölcsen nagyvonalú) a főpróba alatt elhangzó zeneszámokkal is: az egyik angol diák „magyar motívumokat idéz föl Beethoven, Liszt, Brahms, Berlioz, a Straussok, Bartók, Kodály műveiből”. A szerző tehát itt is a rendezőre (illetve az olvasó ízlésére, fülére) bízva a döntést, vagyis nem írja elő feltétlenül a színdarab „másodlagos dramaturgiai jellegét”, nem erőltet szcenikai törvényeket a szövegre. S bár a továbbiakban konkrétabb instrukciókkal él, ezek sem tekintendők szentírásnak; figyeljük csak meg például a következő megjegyzést: „Kocsma a Józsefvárosban vagy a Ferencvárosban. A sötét fölött kézzel írott tábla: Borozó a Volokalamszki Országúthoz. (Kint aligha ugyanaz áll a cégtáblán; alkalmasint »6. sz. italméresi egység« vagy valami hasonló)”. Ami a szerzői instrukciókat illeti, inkább azt mondanánk: Szócs ezeket a szövegrészeket amolyan zenei, ritmikai előjegyzéseknek szánja – ugyanis sokszor fontosabbnak tűnik ezen leírások hangulati tartalma, mint az általuk közölt, szigorúan követendő információ.

Egyszerre szolgálja az Egész szétszórását és a nézővel való fraternizálást a Narrátor szerepeltetése. E recenzió keretein belül nem elemezhetjük a Narrátor hagyományos dramaturgiai funkcióit, ezért csupán egy vonását emeljük ki, mégpedig azt, hogy a narrátor jellem szerint általában meghatározatlan – vagyis áttetsző, opac, s mint ilyen, szintén az univerzalizáló szándék eszköze lehet. Szócs Narrátora viszont elidegenítő jelleggel is bír: táblácskáival, amelyeket a jelenetek előtt felmutat, a játék, a látottak színházi természetére utal. (Ugyanakkor ezt a finom visszalépést, háttérbe húzódást a megtörtént események [és a hősök] tiszteletként is értelmezhetjük.)

A nyitott szöveg nemhogy megengedi, de egyenesen generálja, természeténél fogva felkínálja a rendszeres idézés módszerét, s mivel a *Liberté* értelmezési

tartománya egy pillanatra sem állapotodik, merevedik meg, sőt, újra és újra képes elmozdítani, felülírni a már stabilnak vélt pontokat (még a „hagyományos” dramaturgiában leginkább rögzített *karaktereket* és *szereviszonyokat* is!), ezért az első pillantásra távoli asszociációkat (amelyek Szócsnál Dantétól Csingiz Ajtmatovig, Barbizontól Barguzinig, a műfajokat illetően pedig a sanzontól a pesti viccen át a sírfeliratig terjednek) hiba volna önkényesnek, esetlegesnek (vagy a színikritikusok kedvelt szitokszavát használva: „irodalom”-nak) bélyegezni. Marcus Flaminius Rufusnak, Borges novellahősének itt ugyanolyan elvitathatatlan helye van, mint Förgeteges Edigejnek, s nem csupán azért, mert az a bizonyos október végi nap is „az évszázadnál hosszabb” lehetett, hanem mert Szócs ugyanúgy *szerepbe komponálja* az irodalmi hősöket is, akárcsak Malinyin tábornokot vagy Csúcs Mátyás hóhért. És – hogy Borges novellájának a címe is elhangozzék – valahol *A halhatatlanság* tornácán találkoznak ezek a figurák, a Gasztyello-féle kocsmá és Förgeteges Boranli vasútállomása között félúton...

Félő, hogy Szócs Géza drámájának nem lesz egyenes az útja a magyar színpadokra – még az 50 éves jubileum ellenére sem. Furcsa szerkesztése, a jelenetek határainak elmosása, a számtalan betétdal, az áttetsző szerepek miatt a rendezők csak félve nyúlnak majd hozzá, tartván a színészek jogos kérdésétől is: itt én pontosan mit is játszom? A kritika pedig szövevényes idézethálója, illetve a „színpadi nyelvhez” (vajon mi az? s hányan beszélnek világszerte?) képest elemelt mondatai miatt könnyen epikusnak, színpadidegennek bélyegezheti. És pláne nehéz lesz bármit is kezdeni a kétszáz oldalas függelékkel (függő?), amely azonban szerintünk nem csupán imponálóan gazdag filológiai gyűjtemény, hanem praktikus rendezői, színészi segédlet is lehet, mert megmutat valamit Szócs szerzői módszereiről, kutatási irányairól, a fontossági sorrendekről, a kételyekről és a kihúzások, kurtítások mögötti fájdalmas döntésekről. A *Függelék* – mint kész, kerek matéria – tulajdonképpen egy újabb drámát rejt magában, de legalábbis tovább tágítja, újabb rétegekkel gazdagítja a *Libertét*.

A *Liberté 1956* című, egységes, úgy „primer” szövegében, mint lábjegyzetekben, tipográfiájában is élő műalkotás egyetlen gyengéje a fotóállománya. A (rossz minőségű) fényképek szinte kizárólag történelmi eseményeket, közismert arcokat reprezentálnak, hangulatokat, zsánereket nem, s így leszűkítik azt a „medret”, amelyet az áradó, idézetekkel és jegyzetekkel tágított szövegfolyam kimosott magának. S a nyitott szöveg így – igaz, csupán pillanatokra – összезárul. Foglyul ejti magát.

Szócs Géza: *Liberté 1956*. Irodalmi Jelen Könyvek, Temesvár, 2006

Deres Péter

Nemzedéktörténet levelekből

A marosvásárhelyi Igaz Szó 1957-ben több fiatal, akkor „pályakezdő” költő verseiből közölt összeállítást, melyhez az irodalmi lap szerkesztője, Székely János írt *Köszöntő az új nemzedékhez* címmel bevezetőt. S a *bevezető* szó meglehetősen semleges, hiszen a szerkesztő szinte már laudációt mond az akkor induló generációról, a Forrás első nemzedékéről, melyhez olyan nevek tartoztak, mint Szilágyi Domokos, Veress Zoltán vagy Lászlóffy Aladár: „Kész arcélük, szabatosan megrajzolható költői egyéniségük van; formáik általában érettek és igényesek; eszmei törekvéseik nemesek és mélyrehatóak. Lehet-e nagyobb dicséretet mondani egy költői nemzedékről?”

Lehet-e többet és nagyobbat mondani? Főként ha mindezt Székely János írja? S ráadásul még több évet kellett ekkor várni az első kötetekig, hiszen Veress Zoltán *Menetirány* című könyve 1961-ben, Lászlóffy Aladár *Hangok a tereken* és Szilágyi Domokos *Álom a repülőtéren* című kötetei csupán 1962-ben jelentek meg. Ma már nyugodtan kijelenthetjük, hogy Székely János akkori értékelése, biztató és dicsérő szavai kicsit sem voltak túlzóak, netán elhamarkodottak. Olyan nemzedék lépett akkor a magyar irodalom színpadára, mely nemcsak újat hozott, hanem szemléletmódjával, erkölcsi tartásával, az ember létezéséhez való viszonyával azóta is példát mutat(hatna) az őket követő generációknak. Az említett költők életműve pedig közben kiteljesedett, a tragikus sorsú Szilágyi Domokosnak éppen harminc éve le is zárult, azonban talán legmértőbb pályatársának, Lászlóffy Aladárnak költői munkássága a mai nap is alakul, formálódik és kiegészül, például a *Gyarló és kalapács* című kötettel, mely nemrég, 2004-ben látott napvilágot.

S hogy mi történt közben? Mi történt az elmúlt, közel fél évszázadban Lászlóffy Aladárral, mi történt a hajdan annyira dicsért nemzedékkel? **Széles Klára** irodalomtörténész 2005-ben megjelent könyvében (*Lelkünkre így ül ez a kor*), éppen arra vállalkozott, hogy a szigorú irodalomtörténészi, kritikus hangot kissé félretéve, szubjektív hangvételben, az emberre, a lélekre rávilágítva tárja elénk az eltelt öt évtizedet, s mindezt úgy, hogy bepillantást enged Lászlóffy Aladárral folytatott levelezésébe, s e leveleket követve halad lépésről lépésre egy szoros barátság nyomvonalán jelenünkig. Hogy mi a műfaja e szokatlan könyvnek, azon sokáig lehetne vitatkozni, hiszen nem monográfia, nem irodalomtörténet s nem is tanulmánykötet, s még esszékötet sem, azonban valahogy úgy érzem, mégis mindez együtt. Szubjektív hangon szól az olvasóhoz Széles Klára, aki néhol irodalomtörténész, néhol kritikus, máskor érző és érzékeny nő, vagy éppen barátságot és költészetet élesen látó ember. S olvasva a regényes nemzedékrajzot, melyben feltűnedeznek e zilált ötven év társadalmi és politikai feszültségei és korlátai, elénk tárul a korszak, elénk tárul Románia és Magyarország, Lászlóffy Aladár és Széles Klára barátsága, Lászlóffy költői pályája, és úgy érezzük, hogy bepillantást nyerhetünk az értő irodalomtörténész szemszögén keresztül műhelytitkokba is.

S hogyan kezdődött a levelezés? Hogyan indult mindaz, mely lehetővé tette e könyv megszületését? Hát, meglehetősen regényesen, véletlenszerűen, mint

ahogy az ilyesmi már lenni szokott. A kolozsvári és a szegedi egyetem társ-évfolyamai 1956-ban szinte azonos időben vették fel egymással a kapcsolatot egy-egy levelezőlap segítségével, s így került sor az első személyes levélváltásokra is. Széles Klára először nem Lászlóffy-t választotta levelezőpartneréül, azonban a költő folyóiratokban megjelent verseit olvasva felfedezte nevét a levelezőlapon, s így aztán még az ominózus 1956-os évben megtörtént az első levélváltás. S közelgett az első személyes találkozás lehetősége is, mikor a költő '56 októberében Budapestre látogatott. A történelem közbeszólt, s a személyes találkozót elmosták az októberi események; az azt követő években az utazási lehetőségek is nagymértékben lecsökkentek, egyáltalán nem volt lehetőség a találkozásra. Így történhetett meg, hogy csupán hat év elteltével, 1962-ben jöhetett létre az első személyes beszélgetés, éppen a *Hangok a tereken* című első Lászlóffy-kötet megjelenésének évében. Arra a beszélgetésre, melyben már mindarról is szó lehetett, miről a levelekben abban az időben nem írhatott az ember, hiszen vigyázni kellett minden sorra és betűre. A levelekből vett idézeteket, az azokat magyarázó és értelmező kommentárokat rengeteg lábjegyzet egészíti ki, melyekben további vonatkozások, életrajzi jegyzetek kerülnek a kötetbe, s így az áramló, szubjektív hangvétel tényadatokkal, számos háttérinformációval bővül.

Széles Klára egészen látja és láttatja Lászlóffy Aladár életművét, nem csupán egyes verses- vagy prózakötetek tematikáját és struktúráját tárja elénk, hanem a művek keletkezéstörténetén keresztül egészen az őket fogadó recepcióig mindent felölel az irodalomtörténész figyelme, s így az olvasó egyszerre kap tág képet a korszakról, és egyúttal mélyebb elemzést egy-egy, az életmű szempontjából kiemelkedő Lászlóffy-versről.

A korszakot pedig úgy Romániában, mind Magyarországon a hol enyhülő, hol keményedő diktatúrák határozták meg. A hatvanas évek közepén Romániában egyre inkább körvonalazódott Ceaușescu erősödő hatalma, mely aztán egészen a nyolcvanas évek falurombolásáig meghatározta az országban élő kisebbségi magyarság sorsát, s ellehetetlenítette az értelmiség helyzetét. S ahogy Romániából sem volt egyszerű hivatalos látogatásra érkezni Magyarországra, úgy ez fordítva is nehézkes volt, még akkor is, ha utazni egy idő után már lehetett. Az akkori „három T” világában mindazok, akik a határon túli irodalmakkal foglalkoztak, nemigen tartoztak a hatalom kegyeltjei közé. A kisebbségi irodalmak és a velük való foglalkozás leginkább a tiltott kategóriába kerültek, s mint Széles is írja, „motozásnak, rendőrségi zaklatásnak voltak kitéve mindazok, akik rendszeresen utaztak, könyvet (ha kellett, más segítséget) vittek határon túli társaiknak”. A „környezet” tehát mindent megtett, hogy elfojtsa azokat a próbálkozásokat, melyek az emberi és irodalmi kapcsolatok kialakítása érdekében történtek, azonban szerencsére a hatalomnak sem sikerült mindent felszámolnia. Így például a Kolozsvár és Szeged, majd Budapest között, minden távolságot és nehézséget legyőző levelezést sem, mely mély és örökre tartó emberi és irodalmi barátságához vezetett.

S e levelezésből nemcsak Széles és Lászlóffy barátságát és szellemi/irodalmi párbeszédét ismerheti meg az olvasó, hanem bepillanthat – többek között – Panek Zoltán és Lászlóffy Aladár szavatai alkotóműhelyébe is, ahol a két író egymást biztatva és noszogatva, egymás munkáit olvasva és bírálva dolgoztak

hosszú időn keresztül. S közben közöttük barátság fogant, mely viszony a szerencsétlen körülményeknek köszönhetően aztán igencsak elmérgesedett: „Ez az idillikus együttlét, közös munka, termékeny, derűs harmónia nem tart (nem tarthat?) sokáig. Aladárt egyre gyakrabban szólítják el Szovátáról sokasodó ott-honi bajok. Zoltán ezt lényegében értetlenül, kívülről, sőt ellenszenvvel nézi.” S mielőtt még azt hinnénk, hogy mindezt – ahogyan ezt az irodalomelméleti iskolák némelyike bőszen hangoztatja – figyelmen kívül hagyhatjuk, jusson eszünkbe, hogy e korszak és saját korszakunk irodalmának tárgyalásakor nem tekinthetünk el bizonyos társadalmi és politikai tényezőktől, s adott esetben az emberi kapcsolatok alakulásától sem; ezek meghatározó jelentőséggel bírhatnak egy-egy szépirodalmi alkotás komplexebb megértésében. Félreértés ne essék: nem a pozitivistá irodalomtudomány álláspontját kívánom képviselni, csupán azt szeretném leszögezni, hogy néha azért létezik más is a szövegen kívül, s ez a sok más, mint például e levelezés, nagymértékben közelebb viheti mind a laikus olvasót, mind az irodalomtörténészt a korszakhoz és a művekhez is.

Széles Klára e kötetében a tőle megszokott természetességgel ötvözi a különböző műfajokat, minek köszönhetően olyan könyv született, mely nemcsak Lászlóffy Aladárhoz visz bennünket közelebb, hanem ahogyan a könyv alcímében (*Szubjektív nemzedéktörténet Lászlóffy Aladárral*) is ígéri, egy egész nemzedékhez s e nemzedék több évtizedéhez. Nem egy korszakot mutat be, hanem korszakokat, melyeket hol a diktatúra keménysége, hol a képzelt felszabadulás eufóriája, majd a csalódás keserősége (gondolok itt a '89-es változások után következő véres marosvásárhelyi eseményekre) hatott át. S mielőtt a történelem folyamatosan változott, újabb kihívásokat hozott, a költő továbbra is ott ül a strázsán, vigyázza a rá bízott vidéket, a rá bízott embereket, a rá bízott nemzetet. „Az emlékezés – ahogyan Széles írja befejezésésképpen – úgy tűnt elő, s olyanként rajzolódott fel, mint bizonyos szempontból láthatóvá váló, jellegzetes korlenyomat.” Igen, e könyv nem más, mint korlenyomat, s ahogy József Attila fogalmaz: „Lelkünkre így ül ez a kor.” Így ült lelkükre és határozta meg életüket, s így kell, hogy lelkükre, a fiatalabb nemzedékek lelkére üljön, hogy megértsük múltunk, befolyásolni és az elődök nyomdokába lépve irányítani tudjuk sorsunk.

Széles Klára: *Lelkünkre így ül ez a kor. Szubjektív nemzedéktörténet Lászlóffy Aladárral*. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2005

Alvinczy Ferenc

Hét tétel a Korunkról

(Név)

Abban az évben, amikor születtem, ötvenéves volt a Korunk. Megengedhetem magamnak, hogy azon gondolkodjam: jó név egy lapnak az, hogy Korunk? Nem nagyon fantáziadús, az biztos. Mintha azt ígérné, hogy a jelenről mond valamit, korszakol, és persze átlátja a korszakot, amelyet létrehozott. Megmondja, hogy milyen a kor. Nem az egyetlen lap a magyar lappiacon, amelyik hasonló jelentésű szavakat írt a saját címlapjára: ilyen például a Kortárs, a Jelenkor, az Életünk.

Néhány romániai magyar folyóirat 1990-ben nevet változtatott. Néhány pedig nem. Az Igaz Szóból Látó lett. Az Utunkból Helikon. A megyei napilapok szinte mind nevet változtattak. A Napsugár, A Hét, a Korunk megőrizte a nevét. Jó döntés volt? Kérdés. Ha a kérdést nekem teszi fel valaki (és akkor vegyük úgy, hogy most van egy kérdés, amit nekem tettek fel), akkor azt mondom, igen. Egy nyolcvan éve kitalált lapkonceptió és lapszerkesztési gyakorlat szinte akármilyen nevet meg tud tölteni tartalommal. Tulajdonnévvé válik és márkanévvé. Mint egy definíció esetében: nem az a mondat számít, amelyet aztán definícióként idézni fognak, hanem az, ahogyan a definíció kitalálója használja és használni fogja a szót. A továbbiakban akkor arról címszavakban, hogy mire használódott nyolcvan év alatt a lap neve. Vagy, ha kitarok amellett, hogy van egy kérdés, amit nekem tettek fel (konkrétan: van, a Napút szerkesztősége arra kért, írjak valamit a Korunkról), akkor arról, hogy én mire használnám azt a szót, hogy Korunk.

(Dienes László)

A lapalapítók közül néha héroszok lesznek, néha nem. Dienes Lászlóból nem lett hérosz. Sokáig úgy tűnt, Gaál Gáborból, a Korunk sorrendben második (fő)szerkesztőjéből az lesz. Aztán megtörténhet, hogy belőle sem lesz.

Dienes arcvonásai a magyar kultúra nagy szerkesztőtípusáéra emlékeztetnek. Nem a hátrahagyott íráskor mennyisége a döntő itt, sőt! Azért lehet Dienes a tipikusan *közvetítő* szerkesztő. Mint a két Ignotus. Vagy Osvát Ernő. Egyik sem beszél szét a saját lapját. Ugyanakkor az, amit leír, összeáll valamivé, kiolvasható belőle egy értékrend.

Dienes az 1920-as években, amikor romániai lapokban (folyóiratokban, napilapokban) „emigránsként”, a Magyar Tanácsköztársaság egyik exnépbiztosaként közli cikkeit, elsősorban két dolgot közvetít olvasóközönsége felé (ezt fogja majd a Korunkban is érvényesíteni). Az egyik a nyugati kultúra általában – Nyugati szemle sorozattal írja lapból lapba vándorló rovatát, amelyben friss könyveket, folyóiratszámokat szemlél és ismertet. A másik dolog, amit közvetít, az avantgárd képzőművészet és irodalom aktuális termése. (A korabeli avantgárról írt szövegei 1925-ben könyv formában is megjelennek Kolozsváron *Művészet és világnézet* címmel.) A hatvanas-hetvenes években a marxista kritikusok Dienes 1920-as években írt szövegeit – és részben ebből következően az általa 1926 és 1929 között szerkesztett Korunkat is – *eklektikusnak* ne-

vezték. Szerintem ez ma inkább dicséret: valami olyasmit jelentett akkor, hogy Dienes és a Korunk nem a lenini osztályvonalon értelmezték a világot. Egyfajta eszmetörténet volt ez, amelyikben marxizmus, Spengler, a többször hivatkozott keleti filozófiák és az avantgárd merészség keveredtek. Volt bennük valami kiszámíthatatlan, és volt bennük jó adag nyitottság a nem konvencionális megoldások irányában. Miközben az alap kétségtelenül baloldali jellegű – valahol a polgári radikalizmus és marxizmus környékén.

Amikor Gaál Gábor átvette a Korunk szerkesztését a Kolozsvárról kényszerűen (fizikai agresszió hatására) távozó Dienestől, megtartott a lapszerkezetben néhány fontos támpontot: a tájékozódás nemzetközi igényét, a tanulmányok, cikkek vezető szerepét, a minőségre való törekvést. Ugyanakkor egyértelművé tette a Korunk világnézeti irányultságát, a korabeli kommunista pártok logikája szerint alakítva a Korunk arculatát. Ebből az is következett persze, hogy a harmincas évek első felében bedarálás, a második felében viszont „koalíciós”, „népfronti” volt ez a logika, olyan szerzők is sűrűn közöltek a lapban, akik egyébként nem rajongtak a radikális, osztályharcos megoldásokért. Nemrég elektronikus formában is elérhetővé vált a két világháború közötti Korunk repertórium [http://korunk.adatbank.transindex.ro], lehet böngészni szerzők neve, fontosabb írásai után, így talán egyértelműbb, mi az, ami hozzájárul a Korunk név használhatóságához, és mi az, ami inkább nehezíti a használatot.

Szóval Dienes Lászlóból, aki kitalált egy kulturális-világnézeti szemle típusú lapot, nem lett hős. Nem is kell azzá válnia! De ahhoz, hogy a Korunk névnek van valamiféle jelentése, neki is van némi köze.

(Faludy, Fejtő)

A két világháború közötti Korunk munkatársai közül nem sokan vannak e sorok írásakor életben. Közülük ketten viszont – Fejtő Ferencről és Faludy Györgyről van szó – mindmáig publikálnak a lapban. Mindkettőjük pályájának fontos epizódjává vált a Gaál Gábor-féle „népfrontos” Korunkkal való kapcsolat.

Faludy György 1935-ben közölt először verseket, fordításokat a Korunkban. Az elsőként publikált szövegek között volt a Villon-balladától is ismert *Ballada a kalózkodó szeretőjéről*. Néhány hónappal később szintén a Korunkban jelentek meg a *Kerítőballada Villonról és kövér Margot-járól*, illetve a *Levél Jehan de Bourbon herceghez*, „melyek közléséért a Magyar Hírlapot elkobozták vagy betiltották volna” – írta aztán Faludy a Villon-balladák kései utószavában. A korabeli cenzúra más-más elvek szerint működött Romániában, mint Magyarországon.

Folytatásokban közölte a lap 1935 és 1937 között Faludy Heine-átköltését, a *Németországot*, amely 1937 elején könyv formában is napvilágot látott Kolozsváron, a Korunk kiadásában. Itt jelent meg a *Landsknechnóta* vagy a *József Attila emlékére* című vers is, amelyekhez számos Faludy-történet is kapcsolódik a szerző *Pokolbéli víg napjaim* című önéletrajzi kötetében.

Fejtő Ferenc pedig már 1934-től Korunk-munkatárs, és Fülöp Ernő néven 1935-ben publikálja a lapban *József Attila költészete* című tanulmányát, amely témaként, különböző epizódjait feltárva, végigkíséri majd Fejtő pályáját.

Véletlen vagy sem, de a fentebb említett szerzők mindketten személyesen is kötődtek József Attilához, akinek a Korunk-kapcsolatairól, a lapban va-

ló publikálásáról már sokan és sokfélet írtak. (2005-ben *Ha eljőnnél...* címmel kötetben is megjelent ennek a kapcsolatnak a teljes dokumentumanyaga a Komp-Press Kiadónál.) Maradjunk abban, hogy ha véletlen volna, már csak a József Attilához kapcsolódó történetek miatt is rendkívül szerencsés véletlen.

(1956)

A Korunk és '56 kapcsolata egy ironikus fintorral indul. Amikor a román párt-szervek 1956-ban jóváhagyják, hogy 1940-től tartó szünetelése után újrainduljon a Korunk, még csak érlelődik a magyarországi forradalom. Nyitási gesztus. Amikor 1957 januárjában két régi Korunk-munkatárs, Gáll Ernő és Balogh Edgár vezényletével megjelenik az új folyam, már inkább csak álságos gesztusnak tűnik. Egyik kezével börtönbe dug a hatalom jó néhány idősebb és fiatalabb magyar (és román) értelmiségit, másik kezével lapokat (Korunk, Napsugár) alapít, hogy legyen, amit felmutasson, ha számonkérésekkel bombázzák.

Gáll Ernő *Naplóiból*, emlékiratából tudható néhány dolog ennek a Korunk-korszaknak a háttéréről is, a lapszámok maguk pedig azt jelzik, hogy korrekt, komoly munka folyt a szerkesztőségben. A két világháború közötti szerkesztési elvek lényegileg megmaradtak, talán csak a nemzetközi tájékozódásból kellett szükségszerűen visszább venni. Számos kitűnő írás, magyarországi és emigráns szerzőktől is. A korabeli irodalom sok remekművének első közlése, könyvkiadás, képzőművészeti galéria, tudományos díjak alapítása. És persze sok szükségszerű szemét.

(1999)

Ez nem annyira fontos dátum, mint 1956. A jelentése csak annyi, hogy azóta dolgozom a Korunk szerkesztőségében. Ha szakmám szerint véletlenül nem irodalomtörténész volnék, akkor csak arról írtam volna itt, ami 1999 után történt a lapnál. De a szakma logikájától nehéz szabadulni.

Kántor Lajos főszerkesztése alatt, 1990 óta a Korunk évente tizenkét tematikus számot jelentet meg, most már mindenféle kötelező világnézeti letterheltségen túljutva. A lapkoncepció nem túl gyakori a magyar nyelvterületen: vannak lapok, amelyek csak tematikus számokat adnak ki, de azok általában csak négyszer jelennek meg egy évben. És vannak havilapok, amelyek olykor tematikus blokkokat is közölnek. De nem havonta.

A Korunknál minden lapszámnak van egy felelős szerkesztője, aki általában ki is találja és végig is viszi a projektet, természetesen a teljes szerkesztőség bevonásával. Ez azt eredményezhetné, hogy egy évben tizenkétféle a Korunk – és ez bizonyos értelemben így is van: mindegyik szerkesztő arcéle markánsan kirajzolódik az általa szerkesztett lapszámok tartalomjegyzékében és fő laptestében. Amitől mégis dinamikus és aktualitásra törekvő a lap, az az állandó rovatok (szerzői rovatok, kritikarovat stb.) jelenléte. Ezek az oldalakon a szöveg gyártja a témát, és nem a téma a szöveget.

És ha már arról írtam, hogy a szerkesztő személye is megszabja valamenynyire az éppen aktuális Korunk-szám koncepcióját, ideírom annak a virtuális Korunk-évfolyamnak a témáit, amely 1999 óta az általam szerkesztett számokból összerakható: *Esszé – esszéember; Arany – óarany; Populáris kultúra – kávéházak; Nők – szempontok, Normalitás – perverzitás; Megíratlan kritikák*

– íródi irodalom; Gyermek – irodalom; Ablak a jelenre: középiskolások jövőképe; Redaktor és utókora; A változó család; A kortárs román irodalom rétegei; József Attila – 100; Alternatív Skóciák; A tévé és műfajai. Amint látható, az elején elég sok a gondolatjel. 2006 felé tartva egyre kevesebb.

Mint ötlet, azóta is az arany-szám számomra a legkedvesebb: arra kértem fel egymástól nagyon különböző embereket, hogy az aranyról írjanak: mint fém, mint szimbolikus/archetipikus anyag, mint aranyláz, mint Arany János és Arany László. A lapszám inspirált aztán egy Kovács András Ferenc-kötet címet, pontosabban kötet címadó verset (*Aranyos vitézi órák*), illetve 2000 februárjában ott jelent meg az egyik első híradás a Verespatakon tervezett aranybányáról – amelyből azóta nemzetközi természetvédelmi botrány kerekedett. Egy másik lapszám szerkesztésekor abból indultam ki, hogy vannak olyan kritikák, amelyek valamiért nem íródtak meg: néha addig készül valamiről írni a kritikus, amíg már nem aktuális, nem friss megjelenésű a könyv, és akkor már minek megírni? Ebben a 2001/11-es lapszámban olvasható néhány ilyen, korábban megíratlanul maradt kritika, amelyeknek megszületéséhez jó ürügyül szolgált a szám tematikája.

(Ilyen lap nincs is)

Tudományos is, ismeretterjesztő is, irodalmi/művészeti is és egyik sem: ez a lapkoncepció megbírja a különböző műfajokat és regisztereket. Ugyanarról sokféleképpen, különböző hangfekvésben. Alapjáraton nehéztüzérség, amely helyenként hetilapok publicisztikarovatainak könnyűlovasságát is beveti.

(A név a név a név a név)

Korunk.

Balázs Imre József

Hátizsák, mozi, folyóirat

Merészret álmodnak a filmtettesek

Kolozsvár legelső kőmozija ma elhagyatottan áll. A kopott székeken vas-
tagon ül a por, a kapualjból senki sem
mászik fel a gépházba. A mellette le-
vő bérház szecessziós díszítésű fel-
vonójához nincs már minden lakónak
elindító, mágneses „sakkfigurája”. Az
épület szűk lépcsőin kalózzjelmezű,
tarka macska üldözi a galambokat. A
ház belső udvarát és nyitott folyosóit
megüli az elmúlt korok letűnt ragyo-
gásának hangulata. A ház második
emeletének saroklakásában talált ott-
honra egy kis közösség, amelyik min-
dennap maga elé képzei a mozi fény-
korát: a **Filmtett** című folyóirat szer-
kesztősége.

A kolozsvári székhelyű mozgóké-
pes havilap hat évvel ezelőtt jött létre,
egy fiatalok működtette filmklubból
bontakozott ki. A kezdetben alternatív
tördelésű, rendhagyó formátumú fo-
lyóirat sokat vállalt: Erdélyben, sőt
egész Romániában nem működött
ilyen szakirányú folyóirat sem ma-
gyar, sem román nyelven. Elsősorban
a formálódó erdélyi magyar filmes
szakmának szeretett volna irányt mu-
tatni és fórumot nyújtani, ugyanakkor
önálló részesévé is lenni a filmes té-
ren beindult változásoknak. Figyelni
akart a romániai és a magyarországi
filmese eseményekre, de a nagyvilág-
ból hozzánk szűrődő újdonságokra is
– alkotókra, filmekre, rendezvényekre
egyaránt. Főképp a fiatalokat akarta
megszólítani, de az idősebb nem-
zedék tagjai is hamar rászoktak az ol-
vasására.

A kezdeti nehézségek hamar vé-
get értek, az otthoni számítógépes

szerkesztést irodai munka váltotta
fel, a magánhátizsákos terjesztés pe-
dig szervezettebb – erdélyi és ma-
gyarországi – terjesztőhálózatra cse-
relődött. A lap ma elsősorban ala-
pítványi támogatásból él, de az időn-
ként filmes DVD-melléklettel meg-
ajándékozott előfizetőinek és alkalmi
olvasóinak a száma egyre növekszik.
A Filmtett szerkesztősége viszonylag
alacsony létszámú, de állandó szerzői
tábora százötven-kétszáz főt szám-
lál. Az indulás óta eltelt hat év alatt
a lap jellegzetes négyzet alakja meg-
maradt ugyan, de formai és tartalmi
szerkesztése sokkal kiegyensúlyozot-
tabbá és elegánsabbá vált. Utolsó ar-
culatváltása idén év elején történt,
amikor tartalma új rovatokkal is ki-
egészült. A lap a mély elméletiség és
az ismeretterjesztő jelleg közötti ha-
tárvonalon egyensúlyoz.

A Filmtett mindig egy-egy ún.
nagyinterjúval vagy filmforgatási ri-
porttal indul. A gyakran hat oldal ter-
jedelmű írás mindig újdonságokra,
érdekességekre, fontos és aktuális té-
mákra koncentrál. Általában filmes
szakembereket, sztárokat, híressége-
ket szólaltatunk meg – a velük készült,
nem magazinosa hangvétellő beszél-
getéseket közöljük. Tematikai szem-
pontból a lap következő oldalai három
részre oszthatók. A Filmtett első egy-
harmada elsősorban elméleti jellegű
írásokat tartalmaz: itt olvashatók a
Nemzeti filmgyártás című rovat egy-
egy ország filmtörténetéről szóló ösz-
szegzései, illetve a havonta váltakozó
témakört feldolgozó tematikus rovat.
Ez utóbbi öt-hat írással jár körül egy-

egy nagyobb filmes problémát – volt már szó benne a forgatókönyvírás elméletéről és gyakorlatáról, a kolozsvári filmes élet kezdeteiről, animációs filmekről, a film és a különböző rokon művészetek kapcsolatáról. A következő hónapokban filmiskolákról, fantasy-filmekről, illetve magyar filmszínészekről fog szólni a tematikus rovat. Hamarosan megjelenik ugyanitt a nemzetközi filmfinanszírozást, ennek országonkénti jellegzetességeit bemutató új rovatunk is. A lap középső harmada a filmes világ aktualitásaira figyel. Egyrészt fesztiválbeszámolókat tartalmaz – az amerikai Sundance-tól kezdve Cannes-on, Berlinen, Karlovy Varyn és Velencén át a budapesti Magyar Filmszemléig, a marosvásárhelyi Alter-Native Nemzetközi Filmfesztiválig és a Csíkszeredába költözött magyar–román dokumentumfilmfesztiválig, a FILM.DOK-ig. Amerikai filmes jelenségekre is figyel az *Amerikai plán* révén, és itthoniakra az *Erdélyi műhely* című rovat által. A folyóirat zárórésze három rovatban közöl kritikákat magyarországi és romániai mozikban a közeljövőben bemutatandó vagy éppen bemutatott filmekről.

A filmtettes csapat a lapszerkesztésen kívül egyéb „tettek” szervezésével is foglalkozik. Ezek szorosan összefüggenek a szerkesztőségbeli munkával, kiegészítik és érdekesebbé teszik azt.

A Filmtett és a Duna Műhely minden évben tíznapos alkotótábort szervez Erdélyben. A táborban magyarországi és erdélyi fiatalok kóstolhatnak bele a filmkészítésbe. A táborlakók tevékenysége kilenc csoportban indul – pályázni lehet rendezői, operatóri, vágó, hangtechnikusi, produceri-gyártásvezetői-felvételvezetői, animációs, színész és filmológus csoportba.

A csoportspecifikus gyakorlatokkal eltöltött első napok után kisebb stábok alakulnak ki, amelyek kisjáték- vagy animációs filmeket fognak forgatni és utómunkálatokkal végleges állapotra hozni, illetve a filmológusok filmelméleti vagy -történeti előadásokat hallgatnak, kritikairást tanulnak és tábori újságot szerkesztenek. A végeredmény: egy sereg fesztiválokra és televízióban levetített vagy éppen díjazott kisfilm, valamint egy csomó tartalékolható ismeretség, élmény és tapasztalat.

Születésnap ünnepségünknek számít az évente megrendezett kolozsvári mini-filmfesztivál, a Filmtettfeszt, amelyen az adott év legjobb magyar filmjeit vetítjük le az érdeklődőknek. Ennek következő sorozata idén októberre szerveződik. A kisjátékfilm és dokumentumfilm műsort esténként nagyjátékfilmek zárják, és a meghívott alkotókkal való beszélgetések mellett a „feszt” egyik csúcspontja a nagy közös tortazabálás.

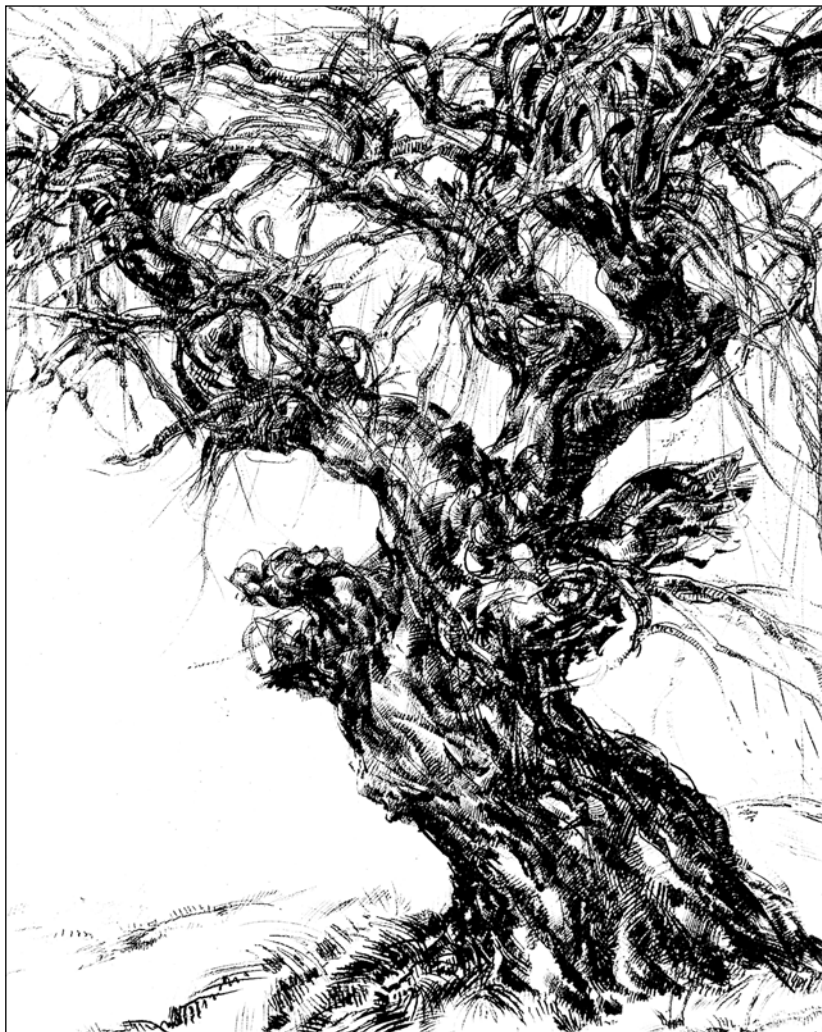
A középiskolásokat megszólítandó és a nem(csak) közönségfilm műfaj iránti érzékenységre nevelendő, a Filmtett vetélkedőt szervez. Ennek második rendezvénye éppen most zajlik. A weboldalunkon kitölthető űrlap kérdéseinek megválaszolásakor bárki bármilyen segédanyagot felhasználhat, és a kétfordulós vetélkedő előben zajló – már nem „puskázós” – döntőjére könnyedén felkészülhet. Korábbi tapasztalataink szerint az itt versenyző gimnazisták egy része később filmes szakképzést választ vagy rendszeres filmklublátogatóvá lesz.

A Filmtett filmklubszervező tevékenysége ugyanis nem szűnt meg: tanév közben a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem kolozsvári székházában keddenként filmtörténeti

vetítéssorozatról gondoskodik. A magyar film napja névvel egy másik rendezvényt is szervezünk. Ennek keretében elsősorban olyan romániai városokban vetítünk friss magyar filmeket, ahol szórványban él a magyarság vagy ahol ritkák a magyar kulturális események. A néhány évvel ezelőtti bukaresti helyszín után idén Arad, Szalonta, Beszterce és Zilah került sorra.

A Filmtett máig is Románia egyetlen filmes témájú szakfolyóirata. A kómozi tehát a kolozsvári filmes élet egyik középpontja maradt. Talán egyszer feltámad ez a mozi, ahogy még jobban felélénkül az igényes filmek iránti érdeklődés is. Talán a Filmtett játszótárs lehet ebben a folyamatban.

*Buzogány Klára,
a Filmtett szerkesztője*

KUSZTOS ENDRE
SZÉNRAJZA

Kincses Kolozsvár

Recenzió a Rubicon 2005/2–3. számához

A **Rubicon** című történelmi folyóirat 2005 elején egy dupla kiadást szentelt Kolozsvár történelmének bemutatására. Erdély első városának („*civitas primaria Transsylvaniae*”) története természetesen ezer szállal kapcsolódik az anyaország történetéhez, elég csak a belvárostól délre fekvő házsongárdi temetőre gondolnunk, ahol a magyar művelődéstörténet olyan korszakos alakjai nyugszanak, mint Reményik Sándor, Dsida Jenő, Kós Károly vagy a korábbi századokból Szenci Molnár Albert és Apáczai Csere János, hogy csak a legismertebb neveket említsük. De Kolozsvár szülötte Hunyadi Mátyás is, itt írta fabuláit Heltai Gáspár, itt váltak híressé a Kolozsvári testvérek, a városban tevékenykedett Dávid Ferenc, aki belső küzdelmeinek és vitáinak eredményeként a reformáció legradikálisabb irányzatát, az unitarizmust honosította meg Erdélyben.

A várost a XVI–XVII. században „kincses Kolozsvárként” emlegették, mivel éppen ezekben a vészterhes századokban vált Kolozsvár Erdély jelentős gazdasági és kulturális központjává. Kolozsvári polgárnak lenni ekkor rangot, megbecsülést és biztos megélhetést jelentett. A török félhold lehanyatlása után Erdélyt, s így abban Kolozsvárt is, a Habsburg adminisztráció Magyarországtól külön tartományként kezelte. 1790-ben az Erdélyi Gubernium Kolozsvárra tette át a székhelyét. Erdély és Magyarország uniójára, a rövid 1848–49-es intermezzót nem számítva, véglegesen csak a kiegyezést követően került sor. A Monarchia időszakában a város ismét virágkorát élte és elnyerte mai arculatát. Kolozsvár tanúja és elszenvedője volt a XX. századi magyar történelem tragédiáinak: a trianoni békeszerződésnek, az anyaországhoz történő átmeneti visszacsatolás eufóriájának, a vesztes világháborút követő visszarendeződésnek, majd immár Románia állami keretein belül a kommunista diktatúrának és a román nacionalizmus kicsapongásainak.

Mindezek tudatában méltó és tiszteletreméltó a Rubicon szerkesztőségétől, hogy a magyar olvasóközönséget megismerteti az egykor szebb napokat élt Kolozsvár történelmével. A dupla szám szerzőinek többsége erdélyi születésű, Kolozsvárhoz több szállal kötődő, illetve annak történelmét kutató, elismert szakember. A szerzői gárdában külön meg kell említenünk az olasz Stefano Bottonit, aki doktori disszertációját a hazájától oly távoli Erdélyről írta. A történelmi folyóirat szerzői a teljesség igénye nélkül, az ókortól napjainkig kronologikus sorrendben dolgozzák fel Kolozsvár történetének egy-egy szakaszát (Asztalos Lajos: *Az ókori Napoca, A korai Kolozsvár*; Sipos Gábor: *A reformáció Kolozsvárrott*; Hámori Péter: *Trioanon után. A megfélemlített Kolozsvár* stb.), illetve vázolnak fel bizonyos több korszakon átívelő összefüggéseket (Csetri Elek: *Kolozsvár népessége*; Gaál György: *Házsongárdi évszázadok*). A szerzők szakterületének megfelelően a cikkekben a történelmi szempontok mellett a művelődéstörténet, építészet, jogtörténet és irodalomtörténet szempontjai is érvényre jutnak. Az érdeklődés felkeltése végett a cikkek közül kettőből szeretnénk néhány összefüggést kiemelni.

Kolozsvár hivatalos neve 1974. október 16-tól Cluj-Napoca. A névmódosítás háttérét és a város ókori történetét Asztalos Lajos helytörténész mutatja be. A város helyén az ókorban a rómaiak Napoca néven hoztak létre települést, amelyet a román történetírás előszeretettel kapcsol össze egy rómaiak előtti dák várossal, Napokával, amelynek azonban csak a nevét ismerjük, pontos helyét nem. Miután a rómaiak Kr. u. 271-ben kiürítették Dácia tartományt, és a lakosság nagy része a kivonuló légiókkal együtt elhagyta Napocát, a népvándorlás hullámai a római civilizáció vívmányait szinte teljesen megsemmisítették. Mindezek tudatában csaknem kizárt, hogy a római, illetve a román történetírás szerint romanizált dák lakosság és a népvándorlás után itt élő népek között történelmi kontinuitás van.

Érdekes összefüggésekre, tendenciákra világít rá Csetri Elek nyugalmazott egyetemi tanár írása a kolozsvári népesség alakulásáról. A szerző a XV. század közepétől napjainkig vázolja fel a „kincses város” etnikai összetételének alakulását. Bár, ahogy azt Csetri Elek megállapítja, 1848 előtt a nemzetiségi arányok vonatkozásában nem lehetséges pontos következtetéseket levonni, az azonban bizonyos, hogy Kolozsvár lakosságának nagy részét évszázadokon keresztül két náció, a szász és a magyar adta. 1850-től léteznek pontos felmérések az etnikai összetétellel kapcsolatban. Ebben az évben a város lakosainak 64,1 százaléka magyar, 18,43 százaléka román etnikumú. Az 1850-től 1941-ig terjedő időszakban a magyarság és a románság lélekszáma nőtt, a szászoké stagnált. Bár a magyarság gyarapodásának mértéke 1910 után megtorpant, 1930-ban, tíz évvel a trianoni békediktátum után még mindig abszolút többséget (54,3%) alkotott a román lakossághoz képest (34,56%). A második bécsi döntést követően, 1941-re az elmenekülő románság és a betelepülő magyarság az utóbbiak javára módosította a nemzetiségi összetételt, kb. 80–20% arányban, s ez a második világháború végéig fennmaradt. A háborút követően Kolozsvár ismét Romániához került, és az erőteljes románosítás, a szocialista és nacionalista városi vezetés következtében a magyar többségűből román többségű város lett, ahol a magyarság aránya 2000-ben kb. 20%.

A fent említett írások mellett még további érdekes információkhoz juthatunk a kolozsvári kézművességről és a méltán híres ötvösművészetről, a XVI. századi igazságszolgáltatás fejlődéséről, az unitarizmus kolozsvári kialakulásáról, az egyetemről, a kolozsvári polgárok második világháború alatti és utáni meghurcoltatásáról. Igazi kultúrtörténeti csemegét kínálnak a pletykálgodással és a korocsmák történetével foglalkozó írások. Őszinte szívvel ajánljuk a Rubicon eme számát olvasóink kezébe.

Lénár Andor

Bartókról Kolozsvárott

Nem tudhatni, hogy az 1907-es kalotaszegi és székelyföldi gyűjtőhelyei között vonattal közlekedő Bartók bejött-e egyáltalán a kincses városba, és ha igen, mennyit tartózkodott, mit csinált itten.¹ Ugyanez elmondható az 1908. március eleji körösfői kiszállásáról és az 1908. október eleji Torda-Torockó környéki kirándulásáról is, melyek alkalmából érinthette Kolozsvárt. Amikor alig egy hónappal később ismét járt erre, Kolozsvárt is becserkészte, és november 5-én a Mátyás-szobrot ábrázoló képeslap hátára a következőket írta barátnőjének, Freund Etelkának: „Magyarország legszebb szobra. Az Eke múzeumában láthatók pályázó társai: Róna stb. művei. Mindmeggannyi hihetetlenül kaptafa munka, melyek közül ez úgy kimagaslik, mint – az igazi magyar népdal a múciánydal közül.”² Ez már magvas, Bartókra jellemző értékelés!

Ami az úgynevezett békeéveket illeti, sajnos csak ennyivel maradunk. Bartók 1910 húsvétja táján is járt Kalotaszegen, majd októberben Szamosújváron és környékén román folklórt gyűjtött. Tudjuk, hogy megismerte az örmények Rubens-képét és a görögkatolikusok füzesmikolai Mária-ikonját,³ de Kolozsvárról szót sem szólnak a fennmaradt dokumentumok.

Mint ismeretes, Bartókot rettenetesen megviselte az első világháború kitörése, és talán még inkább annak a magyarság szempontjából katasztrofális kimenetele. Számára a trianoni döntés népzene gyűjtői pályájának erőszakos derékba törését is jelentette. Jellemző, hogy miután a történelem megfosztotta jelentékeny erdélyi, felvidéki, kárpátaljai, délvidéki gyűjtőhelyeitől, a megmaradt Csonka-Magyarországon sem gyűjtött többé. És nemcsak mint népzene gyűjtő: *egyáltalán*, polgárként sem tudta hazájaként elfogadni a nemzetiségeitől megfosztott országot, annak a többnemzetiségű Nagy-Magyarországnak a szétfarigcsálását, amely nemcsak tudományos, hanem zenealkotói művészetének és hazafiúi világnézetének is létalapja volt. Nem beszélve arról, hogy például a Román Akadémiával is milyen nagymérvű tudományos együttműködési tervei voltak, melyeket a két ország háborús, majd Trianon utáni külpolitikai szembenállása az akkor belátható idők végezetéig meghiúsított.

Bartók már jóval a trianoni békeszerződés aláírása előtt kivándorlási tervekkel foglalkozott. 1919. október 23-i, édesanyjához intézett levele szerint „már 3 országban érdeklődtem boldogulási eshetőségek iránt. [...] A három külföldi ország pedig: Erdély, Bécs és Németország. [...] Épen most tudtam meg egy érdekes dolgot: Tangót a román kultuszminiszter meghívta Romániában és Erdélyben való működésre, egy katonatiszt volt megbízva a meghívás átadásával,

¹ Az életrajzi események adatainak tekintetében a mindmáig leghasználatosabb könyv: Ifj. Bartók Béla: *Apám életének krónikája*. Budapest, Zeneműkiadó, 1981. Mivel a kötetben az adatok időrendben következnek egymás után s így könnyen fellelhetők, a következőkben nem utalok megjelenésük lapszámára.

² (Szerk.) Demény János: *Bartók Béla levelei*. Budapest, Zeneműkiadó, 1976, 141. A kötet című rövidítése a következőkben: BLev/sorszám az idézett levélnek.

³ BLev/221, 169.; (Szerk.) Ifj. Bartók Béla: *Bartók Béla családi levelei*. Budapest, Zeneműkiadó, 1981, 274. sz., 202.

aki közben – hogy mintegy hajlandóbbá tegye Tangót – megemlítette, hogy én is Erdélyben szándéksom megtelepedni (!!). Most Tango odautazott terepszemlére. Kíváncsian várom vissza.”⁴ (Egisto Tango (1873–1951) egy kitűnő, pályája első felében sokfelé megfordult, utóbb Dániában meghonosodott olasz karmester volt, aki 1913 és 1919 között a budapesti Magyar Királyi Operaházban is tevékenykedett, és *A fából faragott királyfi*, majd *A kékszakállú herceg vára* bemutatásával örökre beírta nevét az egyetemes zenetörténetbe.) Amikor 1919-ben a román Kormányzótanács (Consiliu Dirigent) nemcsak egy állami Román Zeneakadémia, hanem egy Román Nemzeti Opera kolozsvári megalapításába is belevágott, Tangót hívta meg utóbbi karmesterének. Tango el is jött, el is kezdte az intézményavató *Aidát* próbálni, de olyan nézeteltérések támadtak közte és az igazgatóság között, hogy kevéssel a premier előtt elhagyta Kolozsvárt, majd Berlinben folytatta pályáját. Ez az előbb idézett Bartók-levél zenetörténeti háttére.

Viorel Cosma 1974-ben megjelentetett egy olyan közvetett, az előbbieknél ugyan részint ellentmondó, de a lényeg tekintetében azokat valamelyest mégiscsak megerősítő, kései dokumentumot, amely szerint épp Tango mutatott volna föl Kolozsvárt egy hozzá intézett, pár soros Bartók-levelet a következő szöveggel: „Esetleg lejönnék bizonyos időre, ha előnyösebb helyzet mutatkozna. Érdeklődjön, kérdezze meg Brediceanut és azután kérem értesítsen.”⁵ Feltételezzük jóhiszeműen, hogy a visszaemlékező nem tévedett és nem misztifikált. Mindazonáltal Bartók nem tudhatta, hogy az akkoriban főleg politikusként és intézményszervezőként tevékenykedő Tiberiu Brediceanu, akit alighanem még mindig népzene gyűjtő kollégájának tartott, a politikai fordulat után azonnal eltávolodott tőle és a magyarságtól. Nála alkalmatlanabb személyt keresve sem találhatott volna a jövőjét illető terveinek kolozsvári képviselőjére! Már csak ezért sem lett Bartókból a kolozsvári Román Zeneakadémia tanára.

Bartók Kolozsvárhoz fűződő ekkortáji elképzelését más levélrészletek is valószínűsítik. Amikor 1920. január 10-én kivándorlási gondolatainak részletezése során mint „Kelet felé irányuló terveimről” írt Lengyel Menyhértnek, sajnálattal közölte, hogy „ebben az irányban egyelőre tapogatózni sem lehet; talán a békekötés után”. A gondolatmenetet ezzel zárta le: „Sajnos, azt hiszem, Nyugatról nem várhatok semmiféle segítséget; egyetlen reménységem: Kelet.”⁶ Szavait nem értelmezhetjük másképpen, mint hogy még mindig az esetleges erdélyi, kolozsvári letelepedés kilátásában reménykedett. Alighanem akkor is, amikor 1920. március 30-án Berlinből írta belényesi barátjának, Bușițiának: „idejöttem széjjelnézni, mit lehetne tenni. [...] Volnának terveim Romániával is, csak már végre helyreállana a szabad levélforgalom!”⁷ A szabad levélforgalom utóbb helyreállt – Bartók azonban maradt Budapesten.

⁴ BLev/366, 254.

⁵ A levélke szövegét Brediceanu özvegye 1972-ben emlékezetből írta le a román zenetörténetész számára, így dokumentumértéke igencsak viszonylagos, de a Bartók-levelek és a történelmi környezetrajz összefüggésében nincs híjával a valószínűségnek. Viorel Cosma: *Újabb dokumentumok Bartók Béla Volksmusik der Rumänen von Maramureș című kötetének keletkezéséről*. in: (szerk.) László Ferenc: *Bartók-dolgozatok*. Bukarest, Kriterion, 1974, 180.

⁶ BLev/369, 257.

⁷ BLev//373, 259.

Trianonnal új fejezet kezdődött Bartók és Erdély kapcsolatának történetében. Lezárult a népzenei gyűjtőutak korszaka, kezdetét vette a hangversenyeké.⁸ A Bartók-életrajznak ezt a fejezetét 1970-ben monografikus igénytel tártta föl Benkő András.⁹ Könyvéből megtudjuk, hogy a zongoraművész Bartók fellépéseinek számát illetőleg Kolozsvár, ahol nyolcszor hangversenyezett, Budapest, Bécs, London és Berlin után az ötödik helyet büszkélkedhet.¹⁰ Nem fogom itt és most ezeknek a hangversenyeknek a történetét és sajtóját módszeresen ismertetni, mivel egykori zenetörténet-tanárom könyve bárki számára elérhető a könyvtárakban. Csak egy-két jelentős mozzanatot emelek ki.

Bartók 1922. február 19-én szerzői esttel mutatkozott be a kolozsvári Magyar Színházban. Műsorán zenekari muzsikáját a Rezik Károly vezényelte *Két arckép* képviselte, énekes népdalfeldolgozásait négy darab a *Nyolc magyar népdalból*. A zömét zongoraművek tették ki: számos sikerdarabja – a *Kicsit ázottan*, az *Este a székelyeknél*, a *Medvetánc*, az *Allegro barbaro*, a *Román népi táncok* és az *I. Román tánc* – mellett a *Tizenöt magyar parasztdal* utolsó tíz darabja és az opus 14-es *Szvit* is. A műsornak a terv szerint a *Rapszódia* zenekari kíséretes változatával kellett volna befejeződnie, de az erre az alkalomra összeállított zenekar kifogásolható minősége miatt Bartók végül a szólóváltozatot adta elő.¹¹ Ez a hangverseny nemcsak Bartók sikeres romániai hangversenyszerepléseinek a dicsőséges kezdete volt, hanem első szerzői estje is, amelyet pályája során Budapesten kívül adott. A fellépést a helyi sajtó példásan készítette elő. Ennek is köszönhetően a Magyar Színház nézőtere zsúfolásig megtelt. A sikeren felbuzdulva vállalkozója, Rezik Károly konzervatóriumi igazgató, aki ezen a Bartók-turnén csellóművészként is részt vett, 26-ára két újabb, immár vegyes műsorú kolozsvári hangversenyt hirdetett meg számára: délután 3-ra és este 8-ra, és mind a kétszer megtelt a Teológia díszterme. A hangversenyek sajtójából kiemelkedik a Bartók élete és műve felől igen jól tájékozott Delly Szabó Géza beharangozó cikke.¹² Külön említést érdemel George Oprescu terjedelmes hangversenybeszámolója az *Înfrățirea*ban, amely premier volt a maga nemében: ez az első tétel a Bartók alkotóművészetével foglalkozó román irodalom időrendjében.¹³ Bartókkal készített interjúk is jelentek meg városunk sajtójában, melyekben ő dicséri a lelkes kolozsvári közönséget.¹⁴ Az 1922-ben

⁸ Az első világháború előtt Bartók csak egyszer lépett fel Erdélyben: 1912. április 20-án Marosvásárhelyen. Ekkoriban Bartók a zenei élet nyilvánosságától teljesen visszavonulva élt, ez a kivételes hangverseny „felesége családi kapcsolataira tekintettel” jött létre (l. ifj. Bartók Béla: *Apám életének krónikája*. Budapest, Zeneműkiadó, 1981, 125.).

⁹ Benkő András: *Bartók Béla romániai hangversenyei (1922–1936)*. Bukarest, Kriterion, 1970.

¹⁰ Benkő, id. m., 136.

¹¹ Benkő, id. m., 15–25.

¹² Delly Szabó Géza: *Bartók Béla*. in: Keleti Újság, Kolozsvár, 1922. 02. 14.

¹³ George Oprescu: *Béla Bartók*. in: *Înfrățirea*, Kolozsvár, 1922. 03. 03.

¹⁴ (Ismeretlen:) *Beszélgetés Bartók Bélával*. in: Keleti Újság, V., 36., Kolozsvár, 1922. 02. 16., 3.; Pálos István: *Látogatás Bartók Bélánál*. in: *Ellenzék*, XLIII., 45., Kolozsvár, 1922. 02. 26., 4.; Kőmíves Lajos: *Látogatásom Bartók Bélánál*. in: Keleti Újság, V., 246., Kolozsvár, 1922. 10. 31., 5.

Kolozsvárt megjelent Bartók-írásokat Seprődi János terjedelmes tanulmánya tetőzte be, amelynek III. fejezetét 1923-ban bekövetkezett halála előtt a szerző már nem tudta befejezni.¹⁵ Ez az írás nemcsak Bartókról és művészetéről szól, hanem a tanulmány írójáról is, a kolozsvári kollégiumi tanárról és népzene kutatóról, aki nyíltan vall Bartók megértésére tett erőfeszítéséről, őszinte elismeréséért folytatott tusakodásáról. Seprődi tanulmánya ma is megrendítő olvasmány. Ami a színvonalát illeti, magasra állította a kolozsvári Bartók-irodalom számára a mércét!

Oprescu után városunkban a románok legnagyobb hatású kultúrbölcseleje, Lucian Blaga írt mindmáig érvényes, megkerülhetetlen tanulmányt Bartókról.¹⁶ Magyarul Lakatos István folytatta Delly Szabó Géza és Seprődi János kezdeményét. Már megjelenésekor ismertette Bartók egyik tudományos kiadványát, beszámolót szentelt a *Hegedűverseny* országos bemutatójának, Bartók halála után pedig több összefoglaló cikket írt pályájának egyes vonulatairól.¹⁷ 1936-ban, amikor a népzene tudós Bartókot heves román támadás érte Coriolan Petranu kolozsvári egyetemi tanár részéről,¹⁸ az akkor Budapesten tanuló, kolozsvári Szegő Júlia igencsak jelentős interjút közölt Bartókkal,¹⁹ amelyet Benkő András találóan minősített Bartók válaszcikke előtanulmányának.²⁰ Időrendben ide kívánczik Kiss Béla evangélikus lelképásztor *Bartók Béla művészete* című, 1946-ban Kolozsvárt, az Ifjú Erdély kiadásában megjelent könyvének említése,²¹ amely Bartók halála után Demény János egyívású könyve mellett az

¹⁵ Seprődi János: *Bartók Béla művészete*. I. része 1924-ben a *Pásztortűz* X. évfolyamának 373–376. lapjain jelent meg. Teljes szövege in: Demény János: *Bartók művészi kibontakozásának éve (1914–1926)*. in: (szerk.) Szabolcsi Bence–Bartha Dénes: *Zenatudományi tanulmányok*, VII., Budapest, Akadémiai Kiadó, 1959, 198–210., továbbá in: (szerk.) Benkő András: *Seprődi János válogatott zenei írásai és népzenei gyűjtése*. Bukarest, Kriterion, 1974, 266–285. – A népzene kutató Bartókról Seprődi már 1914-ben írt, első kötetének megjelenése alkalmából: „Cântece populare românești din comitatul Bihor. Chansons populaires roumaines de département Bihar”, in: *Erdélyi Múzeum*, XXXI., Kolozsvár, 1914, 229–232.

¹⁶ Lucian Blaga: *Etnografie și artă* [Néprajz és művészet]. Cuvântul, II., 311., 1925. 11. 18., 1. Újra közzélése in: *Opere*, 7, Bukarest, 1980, 375.

¹⁷ Lakatos István bibliográfiáját Benkő András három folytatásban közölte. in: Lakatos István: *Zenetörténeti írások*, Bukarest, Kriterion, 1971, 253–288.; in: (szerk.) Benkő András: *Zenatudományi írások*, Bukarest, Kriterion, 1980, 310–317.; in: *Művelődés*, 1995/6., 20–22. Lakatos Bartókkal kapcsolatos írásait Benkő András külön is felsorolta *Lakatos István, a zenetörténész* című tanulmányában. in: (szerk.) László Ferenc: *Zenatudományi írások 1998*, Bukarest–Budapest, Kriterion–MTA Zenatudományi Intézet, 1999, 11–12.

¹⁸ A Petranu-ügy legbővebb dokumentációját nyújtja Szöllősy András *Bartók Béla összegyűjtött írásai*, I. című kötetében, Budapest, Zeneműkiadó, 1966, 653–661.; 877–896.

¹⁹ Szegő Júlia: „*Menteni, menteni kell a tűnő kelet-európai dallamkincset*”, in: *Ellenzék*, LVII., 236., Kolozsvár, 1936. 09. 01., 9. A Bartók-interjúk összkiadásában: (szerk.) Wilhelm András: *Beszélgések Bartókkal. Interjúk, nyilatkozatok. 1911–1945*, 165–169.

²⁰ Benkő András: *Romániában megjelent Bartók-interjúk*. in: (szerk.) László Ferenc: *Bartók-dolgozatok 1981*. Bukarest, Kriterion, 1982, 278.

²¹ Kiss Béla: *Bartók Béla művészete*. Kolozsvár, Ifjú Erdély, 1946.

első önálló kiadványként megjelent visszatekintés volt az 1945 őszén elhunyt muzsikusra. Szegő Júlia kerek harminc évvel a nagy interjú után jelentkezett ismét a Bartók-irodalomban *Bartók Béla a népdalkutató* című korszakjelző könyvével,²² melyben számos addig ismeretlen, kimagaslóan jelentős, főleg Bartók román kapcsolatrendszerét illető dokumentumot közölt és kommentált. Az ezután megjelent, a szélesebb olvasóközönségnek szánt Bartók-életrajzairól nincs bibliográfiai összefoglalásunk. Új minőséget jelentett az erdélyi magyar Bartók-irodalomban Benkő András *Bartók Béla romániai hangversenyei (1922–1936)* című, 1970-ben a Kriterionnál megjelent kötete. Benkő András védte meg 1976-ban az első Bartókról szóló román doktori értekezést,²³ számos tanulmányt és cikket is szentelt Bartóknak.²⁴

1924. október 15-én, amikor egy nagyobb méretű, Bukarestben végződött hangversenyutazást tett Romániában, Bartók ezt írta feleségének: „Túlestem a 4. koncerten is! Eddig itt Kolozsvárt volt a legszebb, legnagyobb publikum – persze ez az én régóta hű városom.”²⁵ Nem tudom, melyik ország melyik városáról mondott még Bartók ekkora dicséretet! Nyilvánvalóan túlzó „persze” minősítését bár a jövőben ki kellene érdemelnünk! Váljék Kolozsvár Bartók hű városává!

László Ferenc

²² Bukarest, Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, é. n. [1956]

²³ *Bartók și România*. Kiadatlan gépirat a kolozsvári Gheorghe Dima Zeneakadémia könyvtárában.

²⁴ L. Benkő Judit: *Benkő András zenei könyvészete*. in: (szerk.) László Ferenc: *Zenatudományi írások 1998*. Bukarest–Budapest, Kriterion–MTA Zenatudományi Intézet, 1999, 216–246.

²⁵ (Szerk.) Ifj. Bartók Béla: *Bartók Béla családi levelei*. A szerkesztő munkatársa Gomboczné Konkoly Adrienne. Budapest, Zeneműkiadó, 1981, 353.

Látásból látomás

Gy. Szabó Béla fametszetei a felsőzsolcai Bárczay-kastélyban

Gy. Szabó Béla kolozsvári műhelyének, jóllehet a grafikus-festőművész színekben is gondolkodott, talán legerősebb darabjai a fametszetek. Ezek közül is a fekete-fehér kontrasztját – Hokusai azért ne felejtődjék! – drámai erővel rajz- és létigazságokká tevő ábrázolatok. Nem véletlenül vallott Nagy Imre, „az erdélyi fametszet művészi indítású művelője” erről a különleges technikáról: „Van benne valami nagy puritánság. Megtanítja az embert a fehér-feketére, koncentrálásra, a dekoratív látásra, s lehetőséget ad a sorok közötti olvasásra. Egyszerűsítésre, összefoglalásra; nem nagyzolásra, hanem nagyvonalúságra serkent. A részleteknek is annyi szerepet ad, mint az egységnek. Ettől kaptam a mozgatóerőt művészetem kialakulására.”

Nagy Imre, a kolozsvári születésű – majd Szegeden és Londonban kiteljesedő – Buday György és Gy. Szabó Béla az erdélyi fametszés három nagy alakja. Persze a csíkzsögödi festőművész, és később Gy. Szabó is, a színek (olaj, pasztell) szerelmese lett, de míg Nagy életművében a fametszet megmaradt járulékos elemnek, Budaynál kizárólag és Gy. Szabónál többé-kevésbé ugyancsak a fókusz fókuszát jelentette.

Ez az a technika, sőt művészi kifejezőeszköz, ami akár tenyéryi felületen is vissza tud adni valamit a világ – ember, természet, táj, szokásrend, munka, kultikus emlék stb. – összetettségéről. A feketébe behatoló fehér mint *fény* – bármekkora területen történik is a honfoglalás – izgalmat kelt. Lehet karcos (rajzos) jellegű ez a *fénykasza*, és lehet foltyszerűséget előrevetítve szinte „lepedőnyi” területeket megbolygató, lehet elnagyolt és mikroszkopikus pontossággal részletező; a fekete-fehér kontrasztjában líra és dráma igencsak meg-elevenül. Szerencsés esetben olyannyira, hogy csaknem kozmikus távlatot kap a grafikai lap. Szakrális tartalommal telítődik.

Gy. Szabó Béla művészetében is észlelhető – a tudatosodás és a fejlődés jeleként – ez a folyamat, amelynek nemcsak a technikai invenció az alapja, hanem a bölcselmi érés révén a dolgokban való elmélyülés is. Könnyű volna a lépcsősort fölállítani, hogy szakaszról szakaszra (egy-egy *lemerülés* egy-egy szakasz) a művész hogyan jutott el a helyi érvényű, igaz, a hely szellemében már nagy ívű összefüggéseket ugyancsak megtapasztaló, s azt föl is mutató igazságoktól Dante kozmoszigényű *Isteni színjátékáig* vagy – még tovább – a *Jelenések Könyvéig*.

Tömörítve a végkifejlethez vezető utat: Nyíró József embertől-Istentől-földtől szabdalt nyomorúságos hőseiben, ha vázlatosan is (lásd a *Kopjafák* illusztrációit) már ott volt a bibliai Apokalipszis mérhetetlen, világméretű szenvedésözöne. A fájdalom a földközelségből, a szegénység sanyarú árkaiból vétett, de kataklizmáinak ereje már az eget ostromolta.

Akkor még – 1933-ban vagyunk (ebben az évben egyébként Gy. Szabó a Nyíró ihlette hat fametszeten kívül Dsida *Nagycsütörtökjének* a tusrajzait is elkészítette) – jövendölés nem hangzott el, nem rúgtattak ítélethozóként az apo-

kalipszis lovasai, nem gyúlt lángra a világmindenség. De – pedig hol volt akkor még a II. világháború előszele?! – készülődött a vihar. (Rá egy jó évtizedre Gy. Szabó, Ernst Toller *Fecskék könyvéhez* nyúlva, már kinyitotta a szabadság kalitkáit.) A grafikák sötétje, mintha éjfeketébe csapna a villám, meg-megrepedezett, de a nyomasztó, az egész síkot beborító monokróm fekete „felhő” csak nem akart oszladozni.

Az Erdélyi Helikon jubileumi számába készült, az ötvenéves író közzöntő *Kós Károly*-portré (1933) még rajzosságával tüntet, az arcon nagy fehér felületeket hagyva a homloknak és az állnak, de a „feketébe” zárt Nyíró-figuráknak: a végleg elaluvó asszonynak, a megőrült férfinak, a halott feleségét vonaton szállító szerencsétlennek, a csillagos ég és a fenyők sújtásait elviselni alig tudó, kiszolgáltatott öregnek nem jut világosság.

A kontúr fényrajza és valaminő villámlásszerű, „tüskés” fehér folt azonban jelzi – fonódjék akár egy-egy alak vagy a temető kopjafái köré –, hogy a nyomasztó tömb-élményből van (lehetséges) szabadulás. Ez a lelket nyomorító bezártság, jóllehet illik Nyíró embereihez, a fametsző akkori technikai-rajzi fölkészültségéből is ered. A véső épphogy végigfutva a fán (deszkán) csak nagyol, kibont, de nincs meg az a virtuozitása, hogy részletek érzékeny kiemelésével növelje a munka s a föld embereinek a fájdalomát.

Ám az is lehetséges, hogy tudatosan nem bontattak meg a fekete rétegei, hiszen evel az ökonomikus „kibontással” – de a rajzi fölényt már sugallva – él két jellegzetes önportré (mindkettő 1936-os datálású, közülük a fák sátorát gótikus templombelsőnek láttató *Önarckép erdőben* – remekmű). S ezt a felületet meg nem bolygató egyszerűséget, noha az arc körüli „tenger” lángol, az ünnepi *Petőfi*-portré (1940) ugyancsak sugallja. *Dózsa* (1944) lángoló koronája és arca az intenzív vésőmozgatástól kapott karaktert, de Petőfi szomorúságát ábrázolva a művésznek elég volt a homlok és (részben) az arc két oldalának fehéren hagyása. A profilból megjelenített, semmibe néző *Kőrösi Csoma Sándor*-fametszet (1935) meg éppen a háttér hegyeit és a portrét meg-meghasító fénykévek izgalmas ritmusában, aritmikus szívet (életutat) sejtetve sokat mondó.

A kis kamarakiállításon is látszik, hogy nagyjából ezek azok a jellemzők, amik karaktert – szellemi karaktert és jól körülhatárolható érzésvilágot – adnak a fába metszett arcképeknek. Az alaknak, mert statikus a figura, nem kell forognia, nem kell behelyeződnie a tájba, csupán sugározni kell – és ez jellemrajznak fölöttébb elég – a történelemmel átszőtt személyes lét, az arca kiülő világmagyarázat megannyi jelét.

Ezek a kisméretű portré-metszetek, több más egyéb mellett, majd az ég sugaraival szembenező, s ezáltal a belső látását is erősítő *Dantéban* (1965) fognak csúcsosodni. Az arca eső „fényszárnyak” – fekete rezge kontúr kíséri az ég szabad voltát s az emberrel szembeni fölényét jelző villámlást – a purgatóriumban is megmerülő látnok megvilágosodásának a jegyei.

Már a korai grafikákon észlelni lehetett – nem a népies életképnek is elmenő *Ölelkezők*ön (1938), s nem is a népéletet-munkát dekoratív látványvá emelő *Ruhaterítés*en (1934), de a nemzetsorsot (kisebbségi sorsot: a küzdés nagyszerűségét és lehetetlenségét) szimbolizáló *Fáramászon* (1939) és kiváltképp a szinte misztikussá avatódó *Rözsehordók*on (1940) – az átszellemítésnek emez fokozatait.

A *Ruhamosás* (1941) fénytel rendje – a csaknem horizontális vésőmozgatás által keletkezett artisztikus víztükör – valaminő keleti tartomány csend-élményét is magába lopja. A szakaszokban megtörő, különleges „téglákká” nyúló fehér *fénymotívum* megpörögve, fák között kanyargó, havas utat, kiszélesedő tisztást szinte zenei módon artikulálva ott található a *Tél* (1942) című kompozíción is.

A látás lassan látomássá emelkedik, s ez az a pont – bár a fametsző később is sokszor visszafordul a természetélmény mint bensőben megélt szép artisztikus élményéhez (*Sétány* – 1958; *Bürü és bodzafák* – 1954; *Cédrus tavasszal* – 1958; *Öreg nyárfa* – 1975) –, amikor a grafika már jóval több lesz, mint valamely esemény vagy táji valóság foglalata.

Gy. Szabó közösségteremtő mozzanatainak a dinamikája – megismétlődő újdonságként, sok alakban – például az *Erdei tánc*on (1947) ugyancsak fölűnik, de az igazi fametszete, ami megborzongtat, az a *Körhintán* (1946); ez a valóságnál valódiabb, groteszk jellegében is létigazságokat közlő álomkép.

Mindkettő a *25 fametszet* (1949) jellegzetes darabja, de az utóbbi avval több társánál, hogy a forgás ritmusát valaminő földtől való elvágyódásként, égbe törekvő *boldogság-haláltánc*ként érzékíti meg. (László Gyula – figyelmeztet rá a monográfiáiról Murádin Jenő – már elég korán, 1943-ban, sőt az arcképeken és virágcsendéleteken észlelte ezt a többletet; magyarán, hogy van bennük valami „a középkori haláltáncok hangulatából”.) A politikailag fölheccelt légkörben – hogy az esztétikum dogmatikus látással meggyaláztassék – ezt a remek nyomatot „a világnézeti állásfoglalás” előtti megfutamodásnak értékelték, mintha a művész „a lét paródiáját akarta volna ábrázolni”.

A fametsző ösztönösen itt is igazmondó volt.

Remeknél remekebb grafikai lapok adják a kiállítás nagy részét (*Disznópásztor* – 1950; *Árvíz után* – 1953; *Április* – 1951; *Tehenek a vízben* – 1959 stb.), s a fejlődés fokozatai jól nyomon követhetők. Mindez áll az egyre kifinomultabb alakrajzra, s nemkülönben a részleteket (víztükört, falombot) mikroszkopikus érzékenységgel – a megjelenítés és a láttatás virtuozitásával – papírra vivő technikára is.

A tiszta, kiegyensúlyozott szerkezetet, mintha az alkotó belebújt volna a természetbe, Gy. Szabónál mindig átlengi valamiféle derű. Drámai vétetésű tájjaiban is ott van ez a fametsző személyiségéből áradó hangulati többlet. Nem véletlenül írta feszes kompozíciója tájkivágásai okán Murádin Jenő: „A természet ábrázolása [Gy. Szabónál] nem öncél. Sokkal inkább lelki szükséglet. Hangulatainak befogadó kerete, a lét tiszta örömeinek teljes értékű kifejezése. Rokona így a barbizoniaknak is, kik hittel vallották: a tájkép: *lelkiállapot*.”

Szakolczay Lajos